

*Stortings-
melding
nr. 31*

Skriftspråknormering

☞ Å sette opp en norm for skriftspråket vil si å lage regler for hvordan vi skal stave og bøye ord. Ordet *norm* betyr rettesnor, og *språknormering* blir altså et begrep for arbeidet med å utvikle og endre skriftspråket.

☞ I Norge er det Språkrådet som er normerende organ for både bokmål og nynorsk. I Frankrike har Det franske akademi ansvaret for å redigere den offisielle ordboka over det franske språket. En tilsvarende offisiell normering av engelsk finnes ikke. Her er det i stedet *Oxford English Dictionary* (britisk engelsk) og *Webster's Dictionary* (amerikansk engelsk) som regnes som rettesnorer.

☞ I engelsk og en del andre språk er det stor forskjell på talemål og skriftspråk. Det skyldes at disse skriftspråkene sjel-

I Norge er det vanlig at folk snakker dialekt, vi trenger ikke å legge om til et normert talemål for å forstå hverandre. Men når de unge begynner å uttale ord annerledes enn tidligere, reagerer de voksne: «Det heter ikke sjærste, men kjæreste», sier lærer Anne Lise Kaarbø i klasse 9B på Kjelsås skole i Oslo. Tonje er en av de få i klassen som bruker kj-lyden. Foto: Rune Petter Ness / NTB / Scanpix

den eller aldri er blitt normert. Det norske skriftspråket har derimot gjennomgått mange normeringer på vel hundre år. Dagens bokmål og nynorsk ligger derfor nokså langt unna dansk-norsken og landsmålet som folk skrev for hundre år siden.

Normgrunnlag og normeringsprinsipp

☞ Når vi skal skape et skriftspråk, må vi bestemme oss for hva som skal være *normgrunnlaget*. Det vil si at vi må velge om skriftspråket skal bygge på en bestemt dialekt, på flere dialekter eller på et standardisert talemål.

☞ Da en på 1800-tallet diskuterte hvordan en kunne skape et norsk skriftspråk, var nettopp valget av normgrunnlag et viktig spørsmål. Ivar Aasen (1813–1896) ville lage et skriftspråk basert på talemålet i bygdedialektene, mens Knud Knudsen (1812–1895) ville tilpasse det danske skriftspråket til den såkalte dannede dagligtale, et standardisert talemål som ble snakket av en viss gruppe i samfunnet.

De som bor på tettstedet Stiklestad, uttaler i dag navnet omtrent som «Steksta». Skrivemåten tar derimot hensyn til etymologiprinsippet og avspeiler det historiske opphavet til navnet.

Ortofoni

Når vi gjør om lyd til skrift, må vi avgjøre hvilket system vi skal gå etter. I Norge har vi sterk tradisjon for det *ortofone* prinsippet, det vil si at hver lyd i talen skal svare til ett og samme tegn i skriften.

☞ Men slik har det ikke alltid vært. Så lenge skriftspråket i Norge var dansk, slet de fleste med stumme bokstaver, dansk bøyingsmønster og særdanske ord når de skulle skrive. Spesielt Knud Knudsen, som var pedagog, var svært opptatt av at skriftspråket måtte gjenspeile norsk uttale slik at det ble lettere å lære.

Etymologi

Det finnes flere prinsipper enn ortofoni som vi kan ta hensyn til. Ett av dem er *etymologiprinsippet*, det vil si at ordformen avspeiler hvordan ordet ble uttalt en gang i fortida. For eksempel har enkelte stedsnavn i dag en historisk skrivemåte som avviker fra den uttalen som er blitt vanlig.

Andre prinsipper

Også *nasjonalisme* kan styre normeringen. De fleste som var med i språkdebatten i 1830-årene, ønsket seg et skriftspråk som var genuint norsk, selv om de kunne være uenige om hvordan dette norske språket skulle skapes.

☞ *Purisme*, det å finne eller lage hjemlige avløserord i stedet for å ta inn fremmedord i språket, kan også plasseres i denne kategorien. Noen eksempler på ferske avløserord i norsk er *vevsansvarlig*, *verdensveven*, *nettsted* og *nettside*.

☞ Ellers kan vi for eksempel ta hensyn til hvilke former *flertallet* bruker, vi kan velge de formene som har høyest *sosial prestisje*, vi kan gå inn for *forenkling* for å skape et *logisk system*, eller vi kan fremme *valgfrihet*. Ofte kan flere prinsipper være like aktuelle, slik at vi må prioritere ett av dem.

Tilnærming mellom riksmål og landsmål

☞ Språkpolitikken i første halvdel av 1900-tallet hadde som overordnet mål å få landsmålet og riksmålet til å nærme seg hverandre. Håpet var at de to målformene på sikt kunne smelte sammen til et felles norsk skriftspråk, et *samnorsk*.

☞ Men en skjønte også at denne prosessen ville ta tid. En av grunnene var at språkdebatten vakte så sterke følelser. Både de som gikk inn for en tilnærming mellom målformene, og de som var imot, oppfattet nemlig skriftspråket sitt som en viktig del av identiteten.

Forfatteren Arne Garborg (1851–1924) brukte betegnelsen samnorsk så tidlig som i 1877.

Mange fronter

Landsmålsfolket hadde tradisjonelt sin politiske forankring i Venstre og Bondepartiet, mens riksmålstilhengerne stort sett var å finne i partiet Høyre. I tillegg var det innbyrdes uenighet både i landsmåls- og riksmålsleiren om hvilken retning utviklingen skulle ta.

☞ Med 1917-reformen var en del folkelige østlandske former blitt valgfrie både i riksmål og i landsmål. Men i riksmålsleiren var det mange som ikke ville ha mer fornorsking nå. De hadde fått en skrevenorm som var såpass fornorsket at den kunne gjenspeile den såkalte dannede dagligtale. Folkelige former som *sola*, *kasta*, *stein* og *fram* så de på som vulgære. Selv skrev de *solen*, *kastet*, *sten* og *frem*.

☞ Heller ikke alle i landsmålsleiren ønsket å gi større rom for de østlandske

dialektene, mange ville holde fast ved de tradisjonelle formene.

Arbeiderpartiet

Mange av de tradisjonelle velgerne til Arbeiderpartiet følte seg ikke hjemme verken i riksmål eller landsmål. Men Arbeiderpartiet prøvde lenge å unngå å ta stilling i språkstriden. Først i 1920-årene kom språkspørsmålet på dagsordenen også her.

☞ En viktig pådriver i den interne debatten var professor Halvdan Koht. Han mente at en måtte arbeide for et framtidig felles skriftspråk. Dette skriftspråket måtte bygge på folkemålet i hele

*Halvdan Koht (1873–1965) var en sentral aktør i norsk språkpolitikk. Han var nestformann i Østlandsk reisning, en organisasjon som arbeidet for at talemålet på Østlandet skulle få bredere plass i skriftmålene. Dessuten var han formann i Noregs Mållag i perioden 1921–1925 og medlem i nemnda som laget forslaget til 1938-reformen
Foto Sverre A. Børretzen / Aktuell / Scanpix*

landet. Koht fikk gjennomslag for synet sitt, og i 1936 gikk et flertall på Ap-landsmøtet inn for at skriftnormene skulle gi «bredere plass til folkemålet».

Oslo ca. 1935: Skolestart på en skole i Oslo. Første skoledag. Barn følges til skolen av mødrene, som er stilig kledd med kåper og hatter. Foto: NTB / Scanpix

Ny reform

I 1934 vedtok stortingsflertallet å nedsette ei nemnd med todelt mandat. Nemnda skulle for det første komme med forslag

om endringer i rettskriving, ordformer og bøyningsformer som kunne føre de to målformene nærmere sammen. For det andre skulle nemnda prøve å redusere antall dobbeltformer i begge skriftspråk.

☛ Medlemmene i nemnda mente at språket slik det ble snakket de fleste stedene i Norge, skulle være utgangspunkt for normeringen. Forslaget de la fram, vakte sterke reaksjoner både i bokmåls- og riksmålsleiren, men det ble vedtatt med enkelte endringer i 1937. Den nye rettskrivingen begynte å gjelde fra høsten 1938.

Utviklingen i bokmål

☛ I første halvdel av 1900-tallet skjedde det omfattende endringer i begge skriftnormalene. Vi skal her se på noen sentrale punkter, og vi begynner med bokmål.

1907

1907-reformen førte til at riksmålet ikke lenger var dansk, men gjenspeilte den såkalte *dannede dagligtale*. Det var ikke nødvendig med særlig omfattende endringer i skriftnormalen for å få til denne tilpasningen, for den dannede dagligtale var i utgangspunktet kraftig påvirket av dansk. Dessuten var det de øvre samfunnslagene som brukte dette standardtalemålet, og de var selvsagt fornøyd med å få et skriftspråk som fungerte godt for dem selv.

1917

Med 1917-reformen ble det åpnet for flere folkelige former i skriftnormalen. Mens en

før bare kunne skrive *solen* og *boken*, ble det nå valgfritt å bruke *a*-ending i hunkjønnsord: *sola*, *boka*. Det ble også lov til å skrive *kasta* og *sparka* i stedet for *kastet* og *sparket*. Og mens en før måtte skrive *sten*, *røk* og *løs*, kunne en nå velge former med diftong i enkelte ord: *stein*, *røik*, *laus*. Gamle og nye former ble sidestilt, men de fleste fortsatte likevel å skrive *solen*, *kastet* og *sten*.

1938

1938-reformen var langt mer radikal. Den dannede dagligtale ble ikke lenger regnet som rettesnor for normering av bokmålet. I stedet tok en utgangspunkt i talemålet til flertallet av folket.

☞ Fra 1938 fikk om lag 900 hunkjønnsord obligatorisk *a*-ending i bokmål, særlig ord fra plante- og dyrelivet og fra arbeidslivet: *bjørka*, *høna*, *nåla*, *øksa* osv. Former som *bjerken*, *hønen*, *nålen* og *øksen* forsvant ut av skriftnormalen.

Også diftong ble påbudt i en rekke ord, for eksempel i *stein*, *røyk*, *eik*, *geit*, *øy*. Dermed kunne en ikke lenger skrive *sten*, *røk*, *ek*, *gjet*, *ø*.

Utviklingen i nynorsk

Ver gild ikkje røyk her.

Foto: Bjørn E. Larsen / VG / Scanpix

☞ I motsetning til riksmålet bygde landsmålet fra starten av på norsk talemål i deler av landet. Men for dem som bodde på det sentrale Østlandet og snakket ulike by- og bygdedialekter, var heller ikke landsmålet et skriftspråk de følte seg hjemme i.

1910

I 1910 kom det en mindre landsmålsreform – et lite første skritt i retning av en skriftspråklig samling.

1917

Fram til 1917 var bøyningsformer som *solli* og *husi* eneformer. Nå ble det også mulig å skrive *sola* og *husa*. Og der det før måtte hete *ei visa* – *fleire visor* – *alle visone*, kunne en nå også velge *ei vise* – *fleire viser* – *alle visene*. Infinitivsformer på *-e* ble sidestilt med de tradisjonelle formene på *-a*: *å leve* eller *å leva*. Dessuten ble presensformer som *biter* og *ligger* tillatt ved siden av *bit* og *ligg*. Til og med formen *je* kom med i 1917-normalen, i tillegg til *eg*. Gjennom disse endringene ble landsmålet et aktuelt alternativ også for dem som snakket østlandsdialekter.

1938

Endringene som kom i 1938, gikk stort sett i samme retning som bokmålsreformen: Mange av de eldre, konservative formene måtte vike for former som samsvarte med talemålet til flertallet.

☞ Nå ble *-a* innført som hovedform i bestemt form entall av hunkjønnsord: *sola*, *døra*, og i bestemt form flertall av intetkjønnsord: *husa*, *fjella*. *I*-formene (*sol*, *fjell*) ble nå sideformer, det vil si at de ikke kunne brukes i lærebøker og i administrasjonen. Også flertallsendingen *-or* i ord som *gator* og *visor* ble klammeform fra 1938. Pronomenformen *je* falt derimot ut igjen, mens infinitiv på *-e* ble sideform.

☞ Mange nynorskfolk var til å begynne med sterkt misfornøyd med den nye rettskrivingen fordi de tradisjonelle bøyningformene nå var fjernet. Men motstanden la seg etter hvert.

Antallet dobbeltformer

Nemnda lyktes ikke i å få ned mengden av dobbeltformer, snarere tvert imot. Men det var i grunnen umulig å fjerne dobbeltformene om en fortsatt ville ha en gradvis og smidig tilnærming mellom målformene, og i tillegg gi rom for østlandske former.

☞ Etter 1938-reformen fantes det ennå mange sidestilte former, for eksempel *melk* og *mjolk* (i bokmål). I tillegg kom det enda en type dobbeltformer, der den ene formen var *hovedform* og skulle brukes i lærebøker og i statstjenesten, mens den andre var *sideform* (klammeform) og kunne brukes av elever og privatpersoner: *hva* [ka] i bokmål, *gjekk* [gikk] i nynorsk.

Oslo ca. 1935: Moderne skrivemaskin fotografert i NTB.
Foto: NTB / Scanpix

Perioden 1938–1945

☞ 1938-reformen møtte sterk motstand fra den konservative delen av bokmålsleiren, som utgjorde en ressurssterk samfunnsgruppe. En av talsmennene deres var forfatteren Arnulf Øverland. Han mente det var helt uakseptabelt at former med lange tradisjoner i norsk litteratur nå skulle bort fra skriftspråket. Reformen ville på sikt føre til at begge skriftspråkene våre ville bli rasert og avskaffet, hevdet Øverland.

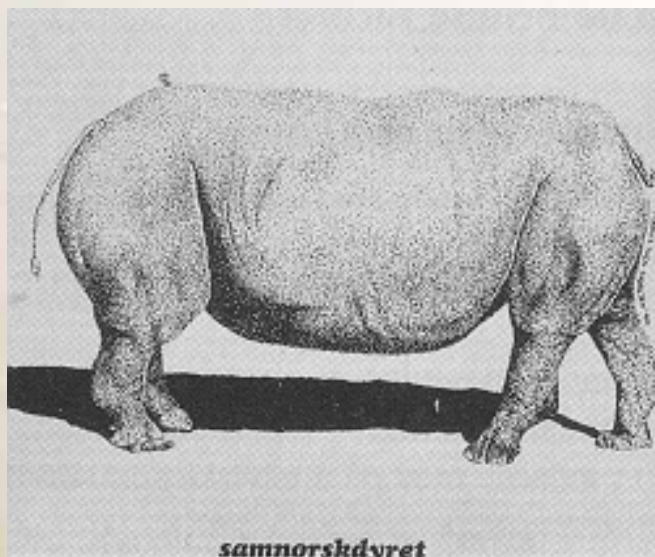
☞ Men andre i bokmålsleiren var enige om at tida nå var inne for virkelig å ta i bruk tilnærmingformene. Blant annet gjorde Oslo skolestyre i 1939 et vedtak om at lærebøkene skulle bruke de bokmålsformene som var felles med nynorsk.

☞ Da krigen kom, ble innarbeidingen av den nye skriftnormen forstyrret. I tillegg

kom det en ny rettskrivingsnorm under Quisling i 1941, men den ble for det meste sabotert i skolene.

Bokbål og samnorskdyret

Latterleggjering var eitt av verkemidla til riksmålsrørsla i kampen mot den nye bokmålsnormalen. Karikaturteikninga med «samnorskdyret» utan hovud skulle vise kva slags resultat ein fekk om ein prøvde å manipulere den «naturlege» språkutviklinga.

☛ Etter krigen kom Riksmålsforbundet raskt på banen igjen, med dikteren Arnulf Øverland som leder. Riksmålsforbundet var godt organisert og hadde sterke støtte-spillere, blant annet de store konservative avisene Morgenbladet og Aftenposten.

☛ Det var først og fremst de folkelige formene i bokmålet Øverland og tilhengerne hans ville til livs. De argumenterte blant annet med at språket måtte få utvikle seg fritt og uten statlig innblanding, og at en måtte ta vare på en lang skriftradisjon.

☛ Men opprøret skyldtes nok like mye at en privilegert samfunnsgruppe nå risikerte å miste den skriftspråknormalen de identifiserte seg med. Mange syntes det var uhørt at språket til arbeidere og bønder skulle fortrenge det språket de gjennom hele livet hadde lært var pent og dannet.

Kampen om lærebokspråket

Kampen gjaldt i første omgang språket i lærebøkene. I Oslo startet en foreldre-aksjoner med organisert retting av språket i lærebøkene, det ble satt i gang under-skriftslistor, opprop og demonstrasjoner. I 1954 gav Oslo skolestyre etter for pres-set, og de moderate bokmålsformene kom på nytt inn i lærebøkene. Alt i 1952 utgav Riksmålsforbundet i tillegg sin egen ord-liste, og Morgenbladet og Aftenposten gikk raskt over til å bruke den. Språk-normen i denne lista ble kalt riksmål, til forskjell fra bokmålet.

Øverland og de andre riksmålstilheng-erne brukte begrepet samnorsk om den radikale bokmålsvarianten. Et begrep som før hadde gitt uttrykk for et optimistisk framtidshåp, ble nå et belastet uttrykk. Kampen var intens, og de fleste midler ble tatt i bruk, ikke minst konsekvent latter-liggjøring. Det fantes tilfeller der riks-

målstilhengere laget bokbål av bøker med radikal språkdrakt, og mange riksmålsfolk var også svært aktive i kampen for å få stemt ut nynorsk når skolekretsene skulle avgjøre opplæringsmålet.

Harseleringen var så kraftig og gikk så langt at Arbeiderpartiet, som i hele mel-lomkrigstida hadde vært positiv til sam-norsktanken, fant det klokest å tone ned språkspørsmålet. Dermed fikk riksmåls-leiren dominere arenaen nesten aleine.

Foreldreaksjonen mot samnorsk foran Stor-tinget i Oslo i 1951. Foto: NTB / Scanpix

Nynorsken etter andre verdenskrig

☛ Fram til 1940 økte tallet på nynorskbrukere jevnt, og mot slutten av andre verdenskrig hadde hver tredje elev i Norge nynorsk som hovedmål. NRK hadde gjort nynorsk til en del av hverdagen for radiolytterne, mye av reklamen i avisene var på nynorsk, og «Smørbukk» var en typisk nynorsk tegneserie.

☛ Etter andre verdenskrig gikk tallet på nynorskbrukere nedover. Det tok blant annet mye lengre tid for Noregs Mållag enn for Riksmålsforbundet å komme i gang igjen med arbeidet etter krigen. Krigen førte òg til at nynorskfolket mistet et viktig argument, det nasjonale. Det nyttet ikke lenger å argumentere med at nynorsken var mer norsk enn bokmål. Nasjonal innstilling hadde vist seg gjennom å legge

for dagen den rette holdningen overfor tyskere og NS, slik blant annet riksmålsforkjemperen Øverland hadde gjort.

Formann i Norsk Lytterforening Alf Nielsen teller opp stemmesedlene mot for mye nynorsk i NRK i 1978.

Foto: Oddvar Walle Jensen / NTB / Scanpix

Språknormering etter 1950

✎ I 1951 vedtok Stortinget å opprette ei ny nemnd som skulle utarbeide en ny læreboknormal. Lærebøkene skulle få en moderat språkform som verken var helt konservativ eller helt radikal. *Norsk språknemnd* begynte arbeidet sitt i 1952, og i 1959 var den nye læreboknormalen klar.

✎ Etter 1959 har skolebøkene på bokmål stort sett holdt seg til de tradisjonelle, moderate formene, og språkstriden har stilnet. I andre halvdel av 1900-tallet har ikke tilnærming mellom målformene vært noe uttalt mål for språkpolitikken.

✎ Språknormering er likevel fortsatt en statlig oppgave i Norge. I 1972 ble *Norsk språkråd* stiftet som et rådgivende organ. Rådet endret navn til *Språkrådet* i 2005.

Sylfest Lomheim, direktør i Språkrådet fra 2003 til 2010.

Foto: Frode Hansen / VG / Scanpix

Om Noreg og
Norge

1981

I 1981 kom det en rettskrivingsreform i bokmål der en tok inn igjen flere tradisjonelle riksmålsformer. Nå kan vi for eksempel på nytt skrive *furuen*, *kuen*, *jenten*.

2005

I 2005 ble sideformene avskaffet i bokmål. Nå er alle former likestilt og kan brukes også i lærebøker og i statstjenesten.

2012

Språkrådet arbeider med en ny rettskrivingsnormal for nynorsk som skal tas i bruk i 2012. Normen skal være «tydeleg, enkel og stram og utan sideformer», slik at det blir lettere for alle å skrive korrekt på nynorsk.

Kilder:

Fiskerstrand, Pernille

*Den internaliserte nynorsknormalen:
om oppfatta nynorsk hos eit utval nynorskelevar*

Masteroppgåve, Universitetet i Agder 2008

Les i fulltekst

